

Péter Mihály

Szleng és költői nyelvhasználat*

Dolgozatom címe alighanem két okból is fejcsóválásra készíthet némely olvasót. Az első fejcsóválás jelentése ez lehet: Ismét a szleng? Nem részesül nyelvünk e vadhajtatás több figyelemben, mint amennyit érdemel? A másodiké pedig ez: Szleng és költészet? Hogyan kerülhet a nemes orchidea és az út mentén vadon tenyésző gyom egy csokorba? Mondanivalóm voltaképpen válasz e két feltételezett fejcsóválásra.

Kezdjük az elsővel. A Magyar Nyelvőrnek vagy a Magyar Nyelvnek az utóbbi másfél évtizedben megjelent számai között tallózva egyetlen olyan írást sem találhatunk, amelynek címében a *szleng* (vagy az eredeti angol helyesírással: *slang*) szó szerepelne; úgyszintén hiányzik e szó értelmező szótárunk és a Magyar szinonimaszótár stílusminősítései között, s nem található a SZATHMÁRI ISTVÁN által szerkesztett kitűnő stilisztikai enciklopédiában sem (SZATHMÁRI 1961). Ez azonban csak azt bizonyítja, hogy a *szleng* szó nem vagy alig használatos a magyar nyelvészeti szakirodalomban. Viszont magának a jelenségnek, amelyet e szó jelöl, meglehetősen terjedelmes a hazai irodalma, csakhogy ezt az irodalmat az *argó*, *zsargon*, *jassz nyelv*, *ifjúsági nyelv*, *nagyvárosi nyelv*, *pesti nyelv* címszavak alatt kell keresnie az érdeklődőnek. Nos, éppen erről van szó. Nézetem szerint ugyanis e jelölések egyike sem pontos, sőt, a lényegyet tekintve valamennyi félrevezető. Az *argó* tolvajnyelvet jelent; a gyakran szinonimájaként használt *zsargon* eredeti jelentése rossz, hibás nyelvhasználat, de ma már inkább 'valamely társadalmi csoport vagy réteg nyelve' jelentésben használatos; a *jassz nyelv* közeli szinonimája az *argó*-nak: alvilági vagy csibésznyelvet jelent. A *nagyvárosi nyelv*, *pesti nyelv* jelölések ellenében hadd idézzek egy nyelvész- és két író-szaktekintélyt: „Diákság és munkás ifjúság, város és falu fiatalsága majdnem egyformán beszél: egy széles körű, szinte általános egységesülés tanúi vagyunk” (KOVALOVSKY 1963: 67). Nemcsak a bűnözők jasszok, huligánok beszélnek, és nem is mind jassz vagy huligán, akinek a nyelvébe többé vagy kevésbé behatolt ... a fővárosból szétszórják vidékre...” (KARINTHY 1964: 8). „...a ma beszélt *argó* elemei túlnyomó részt magyarok, mert a faluból a fővárosba áramlott fiatalok jóvoltából a népnyelvből táplálkozik” (KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE 1976: 45). Bízást állíthatjuk tehát, hogy aki az értekezleten *kiborul a nagyfőnök süket dumájától*, aki egész vasárnap *a járgányt bütyköli*, aki-

* In: *Magyar Nyelvőr*, 104 (1980): 273–81.

ben *felmegy a pumpa, mert átvették a közértben, aki rákapcsol a melóra, hogy több legyen a steksze és valami oltári szerelést vehessen magának, az nem mind szükségképpen tolvaj, jassz, pesti vagy akár — fiatal.*

BÁRCZI GÉZA csaknem fél évszázaddal ezelőtt megjelent tanulmányában (BÁRCZI 1932) már megjegyezte, hogy a „pesti nyelv” vonatkozásában a zsargon vagy argó elnevezés nem egészen helyes. BÁRCZI „argotval átítatott köznyelvről” ír, majd hozzáteszi: „Innen egyes szavak, kifejezések aztán feljebb hatolhatnak magasabb társadalmi rétegek nyelvébe, vagy vízszintesen elterjedhetnek nem nagyvárosi lakosság között is. De éppen ezáltal szinte megszűnnek argot-szavak lenni, minthogy az argot két fontos jegyét, a titkosságot, valamint a csoporthoz kötöttséget elvesztették” (i. m. 3). Nem kevésbé tanulságosak további fejtegetései: „Olyan országokban, amelyekben az argot igen régi, sok százados múltra tekinthet vissza, így pl. Franciaországban, tulajdonképpen tolvajnyelv vagy hozzá hasonló titkos nyelvek voltaképpen nincsenek, mert egész szókincsüket már beleöntötték az alacsonyabb, de tisztességes társadalmi osztályok beszédébe is. Itt tehát argotról eredeti értelemben már nem lehet beszélni... Nálunk azonban ez a folyamat, bár előrehaladottabb állapotban van, mintsem sokan gondolják, még távolról sem ment végbe teljesen...” (i. m. 4). Azt is hozzáfűzi még, hogy „...az alacsonyabb szintű köznyelv ... nemcsak a tolvajnyelvből ... táplálkozik, hanem egyéb csoportnyelvek is öntik beléje szavaikat” (i. m. 5). Hasonló jellegű fejlődés mutatható ki az angol *s l a n g* vonatkozásában; a szó a múlt század közepe óta terjedt el az alacsonyabb szintű angol társalgási nyelv elnevezéseként. (A 19. században e beszédfajta jelölésére szinonimákként szolgáltak még a *j a r g o n*, *a r g o t* és *l i n g o* szavak, a *s l a n g* viszont korábban az alvilág nyelvét jelentette.)¹

Több, mint négy évtized elteltével leszögezhetjük: a BÁRCZITÓL megjósolt fejlődési folyamat, más európai nyelvekhez hasonlóan, a mi nyelvünkben is végbement. Alacsonyabb szintű (bizalmas, nem hivatalos) társalgási nyelvünkben kialakult, él és viszonylag rövid ciklusok leforgása alatt módosul, illetve újratermelődik a szókincsnek, kifejezőképességnek és — kisebb mértékben — a mondatszerkesztésnek egy jellegzetes rétege, amelynek tápláló forrásai között természetesen a régi argó is szerepel, éppúgy mint más réteg- és csoportnyelvek.² E nyelvi réteg használata a fiatalabb nemzedékek körében különösen kedvelt, ám elterjedtsége ma már sem „függőlegesen”, sem „vízszintesen”, sem nemzedéki megoszlásban nem lokalizálható. Köznyelvi jelenségről van tehát

¹ Ld. PARTRIDGE 1940: 1854. A hazai anglistikai irodalomban a brit és amerikai szleng kérdésköréről tartalmas tájékoztatást ad ROT SÁNDOR munkája: *Problems of Modern British and American Slang*.

² Noha ilyen irányú vizsgálódást nem folytattam, feltételezem, hogy a voltaképpeni magyar argó, amelynek társadalmi bázisa a szocialista fejlődés során egyre inkább szűkül, már meglehetősen különbözik a köznyelvi szlengtől.

szó, amelynek jelölésére — magyar műszó híján — egyelőre a *s z l e n g* lát-szik leginkább megfelelőnek nem valamiféle nyugatmajmolás vagy a „lám, mi is felzárkóztunk!” kétes dicsősége okán, hanem a jelenség valóságos természetének pontosabb meghatározása, s a más nyelvek hasonló — bár nem szükségképpen azonos — jelenségeivel történő könnyebb egybevetése érdekében. Az ilyen egybevetés nemcsak elméleti szempontból bizonyulhat tanulságosnak, hanem a műfordításnak, nyelvoktatásnak is hasznára válhat.

Mielőtt mondanivalóm második részére térnék, röviden utalni szeretnék a szlang funkcióira és társadalom-lélektani hátterére. Az amerikai Carl Sandburg stílusosan képszerű meghatározása szerint „a szlang az a nyelv, amelyik leveti a zakóját, megköpi a markát és munkához lát” (idézi PARTRIDGE 1940: 1858). PARTRIDGE a szlang használatának tizenhat lehetséges indítékát sorolja fel, köztük a játékosságot, az elkülönülés vágyát, a nyelvi klisék iránti ellenszenvet, a „bennfentesség” vagy — éppen ellenkezőleg — a „kívülállás” hangsúlyozását, az elvont fogalmak konkretizálását, a képszerű kifejezésre való törekvést stb. (i. m. 1855–6). Hasonló meghatározásokat találunk a hazai szakirodalomban is: BÁRCZI az „ősi nyelvteremtő és nyelvmegeújító erő” megnyilvánulását, valamint „az elkülönülésre való törekvést” említi (i. m. 6), KOVALOVSKY „a különbözőségi ösztönös vágyát” s ugyanakkor „a csoporthoz tartozásnak, a beavatottságnak kifejezését” (i. m. 67). Érdekesek a szlang által hordozott konnotációra (hangulati velejáróra) vonatkozó megállapítások is. KOVALOVSKY „az érzéseknek, illetőleg az érzelmek őszinteségének még a látszatát is leplező s gyakran megszokássá rögződő durvaságban, az értékeket és tekintélyeket lebecsülő tiszteletlenségben” látja e konnotáció lényegét (i. m. 67.). VIDOR ZSUZSA szemlélete kevésbé szigorú és — a felnőtt társadalom nevében — önkritikusabb: „Ahogyan a felnőttek felnagyítják és megszépítik érzelmeiket és cselekedeteik rugóit, úgy torzítja és bagatellizálja a tizenhatéves a maga erkölcsiségét és érzelmeit” (VIDOR 1964: 70). Találón fogalmazza meg ezt a már-már „érzelmi fogyatékoságnak” tűnő sajátos magatartást Szilvási Lajos egyik regényének tizenéves hőse: „Ez a szó, hogy boldogság, ki van irtva egy normális mai teenager szótárából. Ha meg akarja kímélni magát az ember attól, hogy pleisztocén kövületnek tartsák. A maximum, ameddig elmehet az ember, hogy unottan azt mondja: eléggé fel vagyok dobva.”³ A fentebb említettek kapcsán utalnunk kell még a szlang alapvető paradoxonára, amely egyfelől a nyelvmegeújító törekvésben, az elkülönülés vágyában, másfelől viszont képződményeinek rendkívül gyors és széles körű elterjedésében, valamint ugyanilyen gyors elhasználódásában, „kopásában” jelentkezik. Aki a vendéglátó-ipari szakzsargonban a türelmetlen vendég „leszerelésére” használatos *Nem az én asztalom!* kifejezést először alkalmazta metaforikus értelemben egy nem az illetékességébe tartozó feladat elhárítására,

³ Szilvási Lajos: Egymás szemében. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1976. 41.

kétségtelenül újszerűen és szellemesen fogalmazott; ma már ez a kifejezés egyike elkoptatott mindennapi közhelyeinknek. Ez a paradoxon a szlenget a *d i v a t* jelenségei közé sorolja.

A szlengről szóló írások szerzőinek többsége különbséget tesz „jó” és „rossz” szleng között. PARTRIDGE szerint a jó szleng ismérve, hogy „valóságos jelentése van”, míg a rossz szleng többnyire „semmit sem jelent” (i. m. 1861). KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL árnyaltabban fogalmaz: „...minden olyan szó nyereség, amelynek funkciója van, nyereség az olyan szó is, amely ugyanazt a funkciót eredményesebben végzi el” (1978: 148). VIDOR ZSUZSA az eredetiséget tekinti perdöntőnek (i. m. 75). S ezzel tulajdonképpen el is jutottunk a szleng és a költői nyelvhasználat viszonyának kérdéséhez.

Elöljáróban szeretnék eloszlatni egy lehetséges félreértést. Korántsem szándékozom egyenlőséget tenni a szleng és a költői nyelv közé. A „költői nyelv” kifejezést rendszerint kettős értelemben használjuk: egyfelől a költészet sajátos kommunikációs rendszerét, Lukács György szavával „egynemű közegét” értjük rajta (vö. „a festészet nyelve”, „a tánc nyelve” stb. kifejezésekkel), másfelől azt a természetes nyelvet, amelyen valamely költői mű vagy ilyen művek összessége íródott. Az alább közölt megfigyelések *n e m* az első értelemben vett költői nyelvvel kapcsolatosak, hanem kizárólag azokkal az eljárásokkal, nyelvi mechanizmusokkal, amelyek a természetes, mindennapi nyelvet esztétikai értékű szövegek létrehozására alkalmassá teszik. Ebben az értelemben a költői nyelvhasználatot a szlenggel alapvetően a kifejezési lehetőségek megújításának, az elkülönülésnek, a „másként mondásnak” igénye rokonítja.

Az elkülönülés, a „másként mondás” legegyszerűbb esete a közhasználatú szónak egy másik, hangalakjában eltérő, de azonos vonatkozású, (denotátumú), esetleg idegen szóval történő helyettesítése. A költő *bor* helyett *nektár*-t mondhat, *szellő* helyett *zefír*-t, *szövetség* vagy *házasság* helyett *frigy*-et, *hegycsúcs* helyett *bérc*-et stb. Ugyanezt az eljárást alkalmazza a szleng is az ilyen helyettesítésekben, mint pl. *lány : csaj, bula, bige; apa : fater; lakás : kégli; munka : meló; bolond : dilis* stb. Tegyük mindjárt hozzá, hogy az ilyen, a pusztán „mátság” mellett funkciótlan helyettesítések a rossz szlenghez sorolandók. Egyébként századunkban az ún. költői szavak is fokozatosan devalválódnak, sok kiváló költő egyáltalán nem használja őket.

A költők — nagyjából a romanticizmus kora óta — a művészi kifejezés más lehetőségeit keresik. Törekvésüket — általánosságban és némi egyszerűsítéssel — így határozhatjuk meg: a nyelvi rendszer azon *l e h e t ő s é g e i t* kívánják a művészi kifejezés szolgálatába állítani, amelyekkel a kodifikált köznapi nyelvhasználat (esetleg: már vagy még) nem él. (A rendszer „teljesítőképessége” ugyanis a nyelv minden szintjén és részében nagyobb, mint a normától szabályozott „teljesítmény”). Hasonló tendencia mutatkozik magában a köznyelvben is, s itt éppen a szleng merészkedik legmesszebbre a rendszernek a normán *k í v ü l*

eső területén. Vegyük példának a szóalkotást. A nyelvre minden adott állapotában jellemzőek a szóalkotás produktív vagy legalábbis működő modelljei és típusai, ezek lehetőségeit azonban a kodifikált nyelvhasználat korántsem meríti ki. Így pl. a napjainkban még szlengnek számító *füvezet* 'gyep, pázsit' voltaképpen *a kő* → *kövezet*, *ér* → *erezet* képzési modell érvényességi körét szélesíti. Az *ügybuzgó* melléknévből elvont, tréfás-ironikus konnotációjú *ügybuzog* ige a már polgárjogot nyert *képvisel*, *gyorsír*, s a még ellenkezést kiváltó *gondvisel*, *nagy-takarít* modelljéhez simul. A *blama*, *kaja*, *szundi* szavakat ugyanaz a mechanizmus hozta létre, mint annak idején, a nyelvújítás korában *ábránd*, *emlék*, *fohász* és sok egyéb szavunkat, vagy a Babbitstól használt *zsémb*-et és *nyöször*-t (J. SOLTÉSZ 1955: 158). A szleng *kagylóz* 'hallgatózik' képzési szempontból is közeli rokona a köznyelvi *fülel* igének. Ez a képszerű szleng képződmény azért is szerencsésnek mondható, mert a *fülkagyló* és a *telefonkagyló* képzetét egyaránt „holdudvarába” vonja. A *szövegláda* 'sokat beszélő vagy pletykás ember' is azért expresszív, mert „áthallatszik” rajta a *szemétláda* szó metaforikusan pejoratív használata: vö. „Betli egy ócska szemét szövegláda”.⁴ Az *elbambul*, *be-pipul* igék képzési modelljét Ady (*megócskul*, *elrosszul*) és Babits is (*lilul*, *kibimbul*) használta (ld. KOVALOVSKY MIKLÓS 1977: 263; J. SOLTÉSZ KATALIN, i. m. 155). A játékosan kifejező *visszakuszál* igének („Alig tudta *visszakuszálni* a mondatot, hogy értelme is legyen a sok szónak”) is van költői megfelelője: „— mert ami nem süket Isten: fájdalom, míg az Istenbe *visszahal*” (Babits: Fortissimo); sőt — ki hinné? —, még a mostanában oly elterjedt 'az utcán álldogálva vár valakire' jelentésű *szobroz* igének is: „hajamon hófelhő *kalapoz*” (Radnóti: Férfinapló), „fázó népség *temetőz* sírokon *gyertyázva*” (Babits; ld. J. SOLTÉSZ KATALIN, i. m. 154).

Kedvelt eljárása a szlengnek, akárcsak a költői nyelvhasználatnak, köznapi szavak perifrázison, metonímián vagy metaforán alapuló expresszív szinonimáinak létrehozása. Ilyenek pl. a 'cipő', vagy egyéb 'lábbeli' jelentésű *topogó*, *csattogó*, *surrano tyúkszemtok*, *csuka* (ld. KOVALOVSKY 1963: 74), különböző testrészek elnevezései: *pislogó* 'szem', *csacsogó* 'száj' (vö. a népies tréfás *bagóleső*, *kenyérleső* szavakkal), *álarc* vagy *portré* 'arc' („Fáradt volt a *portréja* és fejfájós az arcjátéka”). Vö. még: „Láttam, hogy a dioptriái mögött egyre fűr-gébben golyózik a két szeme”; „...korunkban már nem divat ilyen epedő stílusban ostromolni a *koedukáltakat*.”

A szlengben és a költői nyelvhasználatban egyaránt fontos szerepet játszik a túlzás és kicsinyítés. Minthogy a „költői túlzásnak” terjedelmes a hazai irodalma, példaanyagomat itt is csak a szlengre korlátozom. A *megy* és *jár* igéknek,

⁴ A továbbiakban a szöveggörnyezetben szereplő valamennyi szleng kifejezést, ha nem áll mellettük más utalás, Szilvási Lajos Egymás szemében c. regényéből idézem. Az idézetekben a kiemelések mindenütt tőlem származnak. P. M.

illetve különféle igekötős származékaiknak különösen gazdag a szinonima-családja: „Mondtam, hogy lassan én is *hazaosonok*”; „...suli után *vándoroljunk* közösen hazafelé”; „*kivonszoltam* magam a tábortűz színhelyére”; „*Tévelyegjünk*. Csak úgy. Ha mégis van időd”; „Vissza akartam *sasszézni* a klubba”; „Most rögtön eltűnünk innen és *elsöprünk* hozzánk”; „...*elgőzölöghetsz* Amadé Katihoz vagy akárki máshoz”; „A diri *betolatott* mindegyik WC-be...”. Néhány további, jellegzetesen hiperbolikus szleng kifejezés: „Ha tudná ... hogy valaki nézi innen, ... állati *zavarba zuhanna*”; „Ide *zökkenj* — mondtam és megfordítottam az íróasztalom előtt a forgószéket”; „...*szűnj meg* — mondtam felkérően”; „*Beöntöttem* magamba egy csésze erőlevest, és *belapátoltam* két tányér túróscsuszát”; „Jaj, szeplős, nekem olyan nagyon jó veled, hogy már teljesen *el vagyok alélva* tőled”; „Egyik kezében egy *vagon* papír volt” (vö. a népnyelvi *szekérderek* túlzó jelzővel); „Fújtuk a füstöt, és hallgattunk *huszonöt évig*”. S végül a kicsinyítő tárgyiasítás egy új leleménye: „Miattam tíz deka gondotok nem lehet. A lakást rendben tartom.”

A belső nyelvteremtésnek kétségtelenül legelterjedtebb, legváltozatosabb eszköze a metafora. Az alábbiakban a szleng és az újabb költői nyelvhasználat csupán egyik közös jellegzetességére szeretném felhívni a figyelmet, nevezetesen a különböző szaknyelvek szó- és kifejezőkészletének bevonására a metaforaalkotásba. A műszaki nyelv a különféle avantgardista irányzatokkal vonult be a költészetbe. Érdeemes volna egyszer megvizsgálni e nyelvi réteg funkcionális fejlődését, a hagyományos-patriarchális világképbe való beépüléstől kezdve („...hol a fémkeblű dinamókat szopják a sivalkodó transzformátorok” József Attila: Munkások) az atomkor szorongó életérzéséig („Szféráinkban angyalok nyájai helyett stroncium-peték tenyésznek” Garai Gábor: Tűztánc). (Ld. GÁLDI 1961: 182–3.) Általános tendenciának látszik a technikai eszközök metaforikus elnevezésének háttérbe szorulása köznapi fogalmak technikai műszókkal történő átvitt jelölése mögött. A *vasparipa* szó ’mozdony’ jelentésben ma már tréfás, népies, régies színezetű. A század elején Babits már az autót nevezte *csodapari-pának* Mozgófénykép c. versében. A mai szlengben az autó csupán *kaszni*, *láda*, *pléhskatulya*, jobbik esetben *járgány*; a *vasparipa* jelölés csupán a legjobb gyártmányú motorkerékpárokat illeti meg, a kevésbé „menő” márka mindössze *pléhkecske* vagy *benzinkecske* (KOVALOVSKY 1963: 74), a kerékpár pedig *csőszámár* (talán a német *Drahtesel* hatására). Annál termékenyebbek viszont a műszaki nyelvből táplálkozó metaforák. A már-már köznyelviesült *elhúzza a csíkot* mellett erősen terjed a *navigál*: „A »Póló« felé *navigált* krémfagyaltért”, „*Elnavigáltam* az árkádok alól”. Néhány további közlekedési metafora: „Mire hazaértem, örülten *felpörgettem* magam”; „Mire *betankolták* a kávé, fél négy volt”. Durva, de kegyetlenül találó a *túráztatja a pofáját* kifejezés, amelynek jelentése ’tartalmatlanul beszél, még nem tért rá tulajdonképpeni mondanivalójára’. „...nem megyek vissza a faterékhoz, hanem *eltérítem* magam Paksra”.

(Vö. újabb költészetünkben: „a lét *hangrobbanásait* számlálom szívemben” Bella István: Augusztus 7. „De most, hogy éveim *mélyállomását* mind sötétebb s fojtóbb anyagba ássák” Orbán Ottó: A harmincas évek költői.) Vaskos őszinteséggel tükrözi korunk esztétikai értékrendjét az efféle megnyilatkozás: „Fiú, ha láttál már abszolút szexi nőt, hát Miss Mary az volt. Olyan *futóművek*, de főleg olyan *lökharítók!*...”. Műszaki szempontból némileg elavult, de változatlanul népszerű, a *rátész egy lapáttal* kifejezés ’fokoz, erősít, tetézt’ jelentésben. A közlekedés mellett a híradástechnika, illetve a tömegkommunikáció szakszókincse jut egyre nagyobb szerephez a metaforaalkotásban: „Elismerem, te küldtél el a francba. De attól még senki sem tiltja, hogy megint *műsorra tűzz*”; „A kócos fekete nő... az első emeleten ma is *műsort ad*”; „...a srác, aki éppen ügyeletes volt mellettem, minél később *kapcsolhasson át a második csatornára*, a lényegre”; „Addig idegesíti, hogy aztán majd jön a második infarktus, és akkor *snitt az öregnek*”. Ide kívánczik a KOVALOVSKYtól lejegyzett eufemizmus is: a vízdében a fiúk a *műszerfalhoz* állnak és *leföldelik az antennát* (1963: 72). A számítástechnika meghonosodásával párhuzamosan terjed a *betáplál* ige metaforikus használata: „*Be kellene táplálnom* magamba, hogy ezek után Attila megszűnt létezni.” Érdekesekek még a ’megérezés’, ’előérzet’ jelentéskörben használt technikai metaforák: „*De a készüléke érzékeny*, ez tagadhatatlan. *A levegőből is kiszúrta*, hogy Fábían Attila jó nálam”; „Apának undora van ettől az egész élettől, ezt *ketyegi bennem a Geiger-Müller*”; „*A radaromnak* igaza volt. Tamara ott ült Digóval a »Póló« presszójában.” (Vö. Ágh István A nyárfák titka c. versében: „Tegnap éjjel mikor a lombok *levél-radarja* zsongott-forgott”.)

Napjaink szlengje szívesen merít egyéb szakterületek szó- és kifejezőkészletéből is. Kereskedelem: „...már messziről kiszúrtam, hogy ott néhány *trópusálló srác* fejel”; „Nézem a karomon a bőrt. Így, villanyfényben már kifejezetten barnás rajtam a *csomagolás*”; „Zita is kiszúrta, hogy *leltárba vettem a fiút*” (vö. József Attilánál a *Kész a leltár* verscímmel); „Olyan álmos vagyok mint egy decemberi medve. *El is tárolom magam holnapra*”; „Az öreg Jurcsik a szomszédban megint *kivonta magát a forgalomból*.” Mezőgazdaság: „...ebédre marhapörköltet *takarmányoztunk* krumplival”; „Estefelé Digó felhívott. Felkértem, *hagyjon parlagon*.” Orvosi nyelv: „Minden nő *kiütést kap*, ha nem mondhat valami *leprát* a másikról; „De a Lédié nem ilyen menő — állapítottam meg, hogy *vitaminozzam* az önérzetét” (vö. Ágh István Varázslat karácsonyfára c. versében: „*injekciózd* az ország sorsát valami szépre, ami nincs”). Sport: „Légy erős — mondta —, Tamara *rád startolt*”; „Ildi is figyelmeztetett hogy vigyázz, mert Tamara *rád fog úszni*”; „...egy Faludi jellegű hóhér akkor *tesz taccsra* matekból egy diákot, amikor neki tetszik”; „*Becsúszó szereléssel gyors irányváltoztatásra* kényszerítettem a szöveget”; „...a kubaiak messze jobban bírják a

meleget, mint mi, plusz *kajakosabb* srácok is.”⁵ S egy valóságos metaforalánc KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL gyűjtéséből: „Emberek vagyunk, hazudnék, ha azt mondanám, hogy a vér nem kapott el bennünket. Még azt sem tagadom, hogy a végén *a játék a lány térfelén folyt. De a tizenhatoson belül* soha nem jutottam, annál *erősebb volt a védelem*” (1976: 47).

A szleng metaforái túlnyomó részükben egyszerűek és „átlátszóak”, azaz egyértelműek. De akad közöttük bonyolultabb szemantikai szerkezetű is, amely a képzettársítások és konnotációk szélesebb körét indukálja. Így pl. a *leporol* (valakit magáról) jelentéstartalma a kapcsolat megszakításán kívül magában foglalja 1. a cselekvés könnyedségét (a szakítás nem okoz lelki megrázkódtatást), 2. a cselekvés „tárgyának” jelentéktelenségét, értéktelenségét, legalábbis a cselekvő szemében. A ’rágalmaz, rossz színben tüntet fel’ jelentésű *nyálaz, benyálaz* sem egyszerű metafora, minthogy az ’undort kelt, viszolyogtat’ jelentésmozzanat közvetítésével működik. (Vö. más jelentésben, de azonos konnotációval Bella István Fény és levegő nélkül c. versében: „Falhozállítva, kivette, menthetetlen se *nyálzok* alázatot”). A bonyolultabb szerkezetű metaforákhoz sorolnám a *feldob* igét is (vö. Radnóti Majális c. versében: „a rossz zenén kis lelke *fellebeg*”). Szilvási regényének kamaszfiú hőse állapítja meg nyers és látszólag közömbös tárgyilagossággal: „...anya minden nap *fátyolosra* issza magát.” Ez a határozó nemcsak az ittasság mértékét fejezi ki, hanem — a szó asszociációs mezőjének révén (könnytől fátyolos tekintet, gyászfátyol) — az anya alkoholizmusának okára, sőt, a beszélő kamaszos nyersesége mögött rejtőző szomorúságra is utal. A „Tamara ... bikinire *hámozta* magát” kifejezés felszíni frivolitása mögött „áttetszik” a fiatal női test → gyümölcs metaforája, s a fogékonyabb lelkű olvasó előtt talán feldereng a kagylóhéjból kiemelkedő Afrodité mitikus képzete is. A Szilvási regényhősnőjének (gimnazista lány) szájából elhangzó *kiakasztottam a bájmosolyt* kifejezésben a *bájmosoly* enyhén archaizáló iróniája nyilván az „ösök” illemtudományának szól, a *kiakaszt* ige a mosolygás kényszeredettségére utal, ám egyszersmind a lámpás → ragyogás → mosoly képzettársítási folyamatot is mozgásba hozza. Komplexitás és tömörség jellemzi az alábbi metaforákat is: „Hiába magyaráz anya akármit, attól nem lesz *karácsony* ebben a családban; „Digó be van csavarodva. Pontos volt az előérzetem, hogy nem kel-lene engedélyezni neki az *orgonavirágzást*.”

A fenti példák alapján már-már indokoltnak tetszhet némely szerzőnek az a megállapítása, amely éppenséggel esztétikai értéket tulajdonít a szleng egy-egy sikerültebb szavának, kifejezésének. Nem árt azonban, ha óvatosabban fogalmazunk, és az esztétikai értéknek csupán *l e h e t ő s é g é t* említjük. Ismételten hangsúlyozom, hogy a hasonlóságok, amelyekre fel kívántam hívni a figyelmet,

⁵ Az ’erős izmos’ jelentésű *kajakos* szót csupán a népetimológia köti újabban a kajaksportozóhoz. BÁRCZI GÉZA tanúsága szerint a szó héber eredetű. L. BÁRCZI, i. m. 23.

a szlang és a költői nyelvhasználat bizonyos mechanizmusai, műfogásai, nem pedig konkrét költői alkotások „nyelve” („kódja”, „egynemű közege”) között állnak fenn. Az utóbbi értelemben vett s valóságos esztétikai értékeket hordozó költői szöveg sajátos — a köznapi nyelvhez képest másodlagos — jelrendszer, amelynek valamennyi eleme „szemantizált”. Ily módon „minden művészi szöveg egy sajátos tartalom egyedülálló, a d h o c megkonstruált jeleként jön létre” (LOTMAN 1973: 37). Ezt a gondolatot József Attila — jóval korábban — így fogalmazta meg: „a műalkotás a legkisebb elemében is műalkotás... a mű világának minden egyes pontja archimedesi pont” (idézi SZABÓ 1976: 163). E megállapításokból két fontos következtetés adódik számunkra. Először: a költői metafora nem áll önmagában, hanem mindig egy tágabb és e g y s z e r i kontextus szerves eleme, „archimedesi pontja”; ezzel szemben a szlang-metafora önálló képződmény, amely legfeljebb valamely szövegtípushoz kötődik. Másodszor: a költői metafora, minthogy egy „egyedülálló, a d h o c megkonstruált” jel eleme, eredendően többértékű, illetve többértelmű, mint ahogy az adott költői szöveg egészének is több „olvasata” lehetséges; ezzel szemben a szlang-metafora egyértelmű, konnotációja viszonylag stabil és inkább társadalmilag, mint egyénileg meghatározott. A többértékűség a szlang metaforában csupán kivételesen vagy véletlenszerűen jelentkezik bizonyos kontextusokban (ld. egyik-másik fenti példát).

Befejezésül két példán szeretném érzékletesebbé tenni e talán túl elvontnak tetsző következtetéseket. Hasonlítsuk össze a szlangban használatos *volántekerő* 'sofőr' kifejezést a Radnóti Majális c. versében előforduló *hangraforgó* 'gramofon szóval. Képzési mechanizmusuk azonos: mindkettő szintagmatikus kapcsolat alapján létrejött képszerű perifrázis. Amíg azonban a *volántekerő* egyértelmű és izolált (azaz kontextustól független) elem, amelynek konnotációja viszonylag stabil, expresszivitása viszont használatának gyakoriságával egyenes arányban csökken, addig a *hangraforgó* az 1944 májusában (!) írt vers egyik „archimedesi pontja”: „A *hangraforgó* zeng a fű között, s hördül, liheg, akár egy üldözött, de üldözők helyett a lányok kerítik, mint tüzes virágok.” Ebben a kontextusban a *hangraforgó*-nak le alább három „olvasata” van, beleértve a *virágok* szó által indukált *napraforgó* asszociációját. A másik példa: a különböző testrészeket jelölő szlang eufemizmusok között ismeretes az *erkély* is 'dús női kebel' jelentésben (mellesleg a *balcon* szónak is van ilyen jelentése a francia szlangban). Babits ugyancsak építészeti metaforával jelöli e testrészt Szerenád c. versében: „...ima rád e szerenád, | tested titkos templomát | dallal így imádom. || *Elefántcsont palota* | *boltozatos melled* | *kettős márványoszlopa* | *nyugszik egymás mellett* | fejed fenn a vánkoson | tornya, melyen átoson | lágy tömjénlehellet.” A két metafora közötti különbség alapvetően nem konnotációjuk különféleségében rejlik. Babits metaforája elsősorban nem azért költői, mert érzékiségében is átszemléltet emelkedett, szemben az érzékletes, de kissé parlagi erkély-metafo-

rával, hanem azért, mert — stílusosan szólva — architektonikus támpontja egy teljes metaforaláncban kibontakoztatott művészi jel-egésznek.

Irodalom

- BÁRCZI GÉZA (1932): *A „pesti nyelv”*. MNyTK. 29. sz. Budapest.
- GÁLDI LÁSZLÓ (1961): A legújabb magyar költészet stílusproblémái. In: *Stilisztikai tanulmányok*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- J. SOLTÉSZ KATALIN (1955): *Babits Mihály költői nyelve*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KARINTHY FERENC (1964): *Nyelvelés*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL (1976): *Négy-öt magyar összehajol*. Budapest, Magvető Kiadó.
- KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE EMIL (1978): Betakarítás. *Magyar Nyelvőr*, 102: 148–52
- KOVALOVSKY MIKLÓS (1963): Az ifjúság nyelvéről. *Valóság*, 6/5: 66–75.
- KOVALOVSKY MIKLÓS (1977): Néhány vázlatpont Ady költői nyelvtanához. *Magyar Nyelv*, 73: 257–65.
- LOTMAN, J. M. (1973): *Szöveg, modell, típus*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- PARTRIDGE, ERIC (1940): *Slang [Szleng]*. *S. P. E. Tracts LV*, vol. 4. Oxford.
- ROT SÁNDOR (1973): *Problems of Modern British and American Slang* [A modern brit és amerikai szleng kérdései]. Budapest, Tankönyvkiadó.
- SZABÓ ZOLTÁN (1976): Az irodalmi mű stílárís kohéziójáról. *Magyar Nyelvőr*, 100: 163–72.
- SZATHMÁRI ISTVÁN szerk. (1961): *A magyar stilisztika útja*. Bp.
- VIDOR ZSUZSA (1964): A diák jassznyelv és jasszmagatartás. (A Zabhegyező ürügyén): *Valóság*, 7/9: 69–75.